

**A RÁDAY
GYŰJTEMÉNY
ÉVKÖNYVE**

IX.

Budapest, 1999.

A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban

A lutheri és kálvini reformáció egyik közismert jellemzője az Apostoli Szentszék joghatóságának teljes elutasítása. Maga a 'protestáns' jelző is eredetileg a reformált egyházak Róma-ellenes szolidaritásának kifejezése rendi-politikai jelentésmezőben.¹ A kora újkori hitvitákban, a felekezetek közötti érintkezések mindennapjaiban a pápai primátus problémája állandó napirendi pontként szerepelt. Nem volt ez másként Magyarországon sem, ahol a katolikusokat protestáns részről – sokszor minden mellézköngye nélkül – lényegre törően csak 'pápista'-ként emlegették. A kérdés korabeli aktualitását mi sem mutatja jobban, mint hogy Pázmány Péter fő művében, a *Kalauz*ban egy teljes könyvet szánt a pápa egyházfőségének védelmezésére.² Katolicizmus és Róma a dogmatika, a morális, a tradíció, az egyházszerkezet és törvények, politika és mentalitás terén egy és ugyanaz volt. A 17. század elején kibontakozó hazai katolikus megújulás és ellenreformáció képviselői mint Róma eszméinek terjesztői és érdekeinek védelmezői jelentek meg a közgondolkodásban. A közös hit és az egyházfegyelem szoros együttműködést feltételez a rekatolizáció folyamatában a magyar klérus és a Szentszék között.

I. Róma részvétele a magyarországi katolikus megújulásban (vázlat)

Mégis, ha ennek az együttműködésnek, pontosabban fogalmazva a Habsburg-országrészben végbemenő katolikus restaurációhoz Róma által nyújtott segítség mibenlétét fel akarjuk térképezni, meglepő nehézséggel találjuk szembe magun-

¹ HATOS Pál: *A 'protestantizmus' születése a 19. századi Genfben*, Fiala egyháztörténészek kollokviuma (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék Kiadványai 1, szerk. Kósa László), Budapest 1999, 199–203 és 219.

² *Tizedik könyv: A romai pápa nem Antichristus*. PÁZMÁNY Péter: *Hodogeus. Igazságra vezető kalauz I–II*. (Pázmány Péter ... összes munkái. Magyar sorozat III–IV, kiad. KISS Ignác), Budapest 1897–1898, II 311–358.

kat. Az eddigi kutatásokból – jórészt apologetikus szemléletük ellenére – ugyanis a török elleni felszabadító háború megindulásáig érdemi támogatás helyett csupán érdemi problémákra lehet következtetni. V. Pálban (1605–1621) legalább hathatós diplomáciai támaszra talált a protestantizmus politikai térnyerése ellenében Béccsel is hadakozó esztergomi érsek, a bíborosi rangra emelt Forgách Ferenc.³ XV. Gergely (1621–1623) még küldött némi pénzt, egy kapitányt és fizetőmestert, hogy a kezdeti eredményeket teljes megsemmisüléssel fenyegető Bethlen Gábor hadjáratának (1619–1621) megállítására pápai csapatokat toborozzanak Morvaországban, igaz, bevetésükre a nikolsburgi béke megkötésével már nem került sor.⁴ A Barberini-pápa, VIII. Orbán (1623–1644) pontifikátusával kapcsolatosan azonban inkább csak a magyar király püspökkinevezési joga körüli vitákról, a magyar egyház által a Kúriának fizetendő illetékekről, és olyan Róma által kárhozottatott helyi szokásjog továbbéléséről olvashatunk, mint az egyházmegyék kormányzásának a királyi kinevezés utáni azonnali átvétele a püspöki jelvények felöltésének kíséretében.⁵ Ráadásul az eddig ismert ellentétek sora újabbakkal egészíthető ki, mint azt az állandó római követségének terve miatt Pázmány és a Barberinik között keletkezett éles feszültség mutatja.⁶

A Szentszékekkel való rendszeres kapcsolattartás céljából a trienti zsinat (1545–1563) szellemében előírt, magyar viszonylatban 4 évenként esedékes római (*ad limina*) látogatás és jelentéstétel, valamint a királyi kinevezéshez a kánonok által megkövetelt pápai megerősítő bullák megszerzésének gyakori elmulasztását kiemelő vizsgálatokból pedig egyenesen arra a megállapításra juthatunk, hogy a

³ Ennek részleteiről: SÖRÖS Pongrácz: *Forgách Ferenc a bíboros*, Századok 34 (1901) 577–608. 691–723. 774–818; KÁROLYI Árpád: *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása*, Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163. – Számos további adat: *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603–1606)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland IV/1), ed. Arnold Oskar MEYER, Berlin 1913; *Magyar Országgyűlési Emlékek 12: 1606* (Monumenta Hungariae Historica III/12), kiad. KÁROLYI Árpád, Budapest 1917; *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611 I–II* (Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem... 4), ed. Milena LINHARTOVA, Pragae 1932–1937, *passim*.

⁴ A Pietro Aldobrandini részére 3000 gyalogos fogadására adott utasítás egy másolata: Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Handschriften, W 290, vol. 13, fol. 146r–147v., Handschriften, cod. W 780, fol. 302r–306v. Kiadva: *Die Hauptinstruktionen Gregors XV für die Nuntien und gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623*, hrsg. v. Klaus JAITNER, Tübingen 1997, 737 skk. Matteo Pini fizetőmester (*pagatore*) instrukciója: ÖStA HHStA, Handschriften, cod. W 780, fol. 308r–310v.

⁵ FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest 1895, 299–404; Uő: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel. III: A mohácsi véstől Magyarországnak a török járom alól felszabadításáig*, Budapest 1903, 263–378.

⁶ Vö. Pázmány állandó római követségének terve (1632–1634), s.a.

magyar püspöki kar nem fordított kellő figyelmet Róma tevőleges támogatásának elnyerésére.⁷ E képet csak némileg módosítja a kánonjog által szabályozott egyéb területeken (mint például a szerzetesrendek reformja, különféle lelki felhatalmazások megszerzése) megfigyelhető szorosabb kapcsolattartás.⁸ Vajon a magyar egyház vezetése valóban kihasználatlanul hagyta volna a katolicizmus központjától remélhető lehetőségeket?

Részben már e fenti vizsgálatok kritikai elemzése is óvatosságra kell hogy intsen bennünket, a hazai katolikus megújulás programját Róma számára felvázoló elemzések pedig kifejezetten ennek ellenkezőjéről tanúskodnak. Az 1622-ben, az újonnan létrehozott hitterjesztési kongregáció számára írt, Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637), Dallos Miklós váci (1621–1623) és Domitrovich Péter zágrábi (1611–1628) püspökök tollából származó tervezetek közös jellemzője, hogy nem egyszerűen segítséget várnak a Szentszéktől, hanem elképzeléseik megvalósítását kizárólag rá alapozva tartják kivitelezhetőnek. Egyhangúlag üdvözölték az új missziós kongregáció felállítását, azt, hogy – mint Dallos megfogalmazta – az Apostoli Szék „a nunciások és a helybéli főpapok részvételével a katolikus hitet nemcsak megőrizni, hanem az eretnekek, szakadárok és hitetlenek között terjeszteni is kívánja... a magyar egyház helyzetét ismerve ugyanis nyilvánvaló, hogy egyházi büntetésekkel és korlátozásokkal Magyarországon, ahol a szent inkvizíció működése nem lehetséges, és ahol a szabad vallásgyakorlatot széles körben engedélyezték, senkit sem lehet a katolikus hitben megőrizni vagy arra kényszeríteni. Mivel ez az út nem járható, más módot kell keresni az ország megsegítésére, úgy mint a misszionálást, hogy a prédikációk és a keresztyén tanítás által a Szentlélek megnyerő kiáradása vezesse az eretnekeket a hitre, és erősítse meg abban a már katolikusokat.”⁹

A rekatalizáció sikerének zálogát mindhárom főpap egyaránt a megfelelő oktatási intézményhátter Róma támogatásával történő kiépítésében látta. Páz-

⁷ Erre lásd VANYÓ Tihamér: *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850* (Olaszországi Magyar Oklevéltár 2), Pannonhalma 1933, 58–62; valamint FRAKNÓI fentebb idézett munkáit. – A kegyúri joggal foglalkozó egyéb irodalom megtalálható: ERDŐ Péter: *A pápaság és a magyar királyság Zsigmond király idején (1387–1437)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve (szerk. Zombori István), Budapest 1996, 83–95.

⁸ Vö. GALIA Ferenc: *A pálosrend reformálása a 17. században*, (klny. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940–41), Budapest 1941; UÖ: *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források I – Klny. Levéltári Közlemények 24–25 [1946–1947]), Budapest 1947.

⁹ Eredetije nem ismert. Fogalmazványa: Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára, Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára, Theca XXXIX. Közlése: *Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomáciai iratai (1618–1626)*, kiad. FRANKL Vilmos–RÁTH Károly, Esztergom 1867, 230–234, no. 42. – Dallost 1623-ban helyezte át az uralkodó Vácról Győrrre.

mány szerint az évi 4 ezer forintnyi ráfordításból Nagyszombatban létesítendő két pápai kollégium, s egy 10 ezer forintnyi egyszeri letétből az ország területén máshol felállítandó intézet már rövid idő alatt számottevő változásokat eredményezne az ország vallási térképén.¹⁰ Domitrovich egy zágrábi pápai szeminárium szükségességét hangoztatta, amelyhez néhány stájer–karinthiai egyházi javadalom bevételeit is felhasználhatónak gondolt.¹¹ Míg a primás előzményként XIII. Gergely (1572–1585) rövid életű kolozsvári alapítására hivatkozott, Dallos a 16. század reformpápaiinak Németországban kiépített és oly jól bevált kollégiumhálózatát állítja követendő példaként: „amit tehát a német nemzet gondjaival kapcsolatosan a pápák kegyelmesen, méltányosan és atyailag cselekedtek, és Németország különféle helyein alumnátusokat hoztak létre, hogy ez magyar földön sokkal nagyobb serénységgel megvalósuljon, a végső szükség parancsolja, hiszen az ország lakóinak megsegítésére a helyi lehetőségek sokkal inkább körülhatároltak.”

¹⁰ *Modus iuvandi religionem in Hungaria*. Pázmánynak ez az egyetlen nem irodalmi jellegű alkotása, amelyet – tekintettel jelentőségére – a Pázmány-kutatás filológiai precizitással ismételtelen közreadott: Michael LACZKO S.I.: *Memoriale archiepiscopi Strigoniensis Petri cardinalis Pázmány ad Sacram Congregationem de Propaganda Fide de modo iuvandi religionem catholicam in Hungaria anno 1622*, Most 3 (1956) 83–93. LACZKO a vonatkozó kongregációs ügyiratok kíséretében a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött és HANUY Ferenc által kiadott eredeti fogalmazványt, valamint a vatikáni könyvtárban és a jezsuiták római levéltárában található egykorú másolatok szövegvariánsait adta ki, ill. vetette össze. Logikus feltevése, hogy az irat eredetije az ügyet a kongregáció előtt referáló Zollern kardinális hagyatékában lappanghat, nem igazolódott. Az általa a kongregáció levéltárában hasztalan keresett eredeti példány mégis ott lelhető fel: Archivio storico della Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli (APF), Scritture (SC), Dalmazia, Miscellanea, vol. 3, fol. 131r–133v. E kötetet szisztematikus missziótörténeti kutatásai során TÓTH István György találta meg, s egyéb vonatkozások kapcsán éppen e periodika előző számában hívta fel rá a figyelmet *Pázmány Péter négy ismeretlen levele* c. közleményében (Ráday Gyűjtemény Évkönyve 8 [szerk. Für Lajos–Szabó András–Berecz Ágnes], Budapest 1997, 169–184). – A fogalmazványról készült közkezen forgó kiadás szerint (*Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II*, kiad. HANUY Ferenc, Budapest, 1910–1911 [PÖL], I 291–295, no. 181.) Pázmány több főpaptársa, köztük Dallos nevében készítette el emlékiratát, ám a végleges példányt csupán a saját nevében nyújtotta be. Ez a püspökök közötti teljes nézetazonosság hiányára enged következtetni, amit a Dallos által készített különtervezet is megerősít. A primás csak azt említi – mindegyik szövegvariánsban –, hogy a horvátországi teendőkről Domitrovich Péter zágrábi püspök nyújt majd tájékoztatást.

¹¹ *Modus iuvandi catholicam religionem in episcopatu Zagrabienisi atque in vicinis provinciis Illyrica lingua utentibus*. Eredetije: APF SC Dalm., Misc., vol. 3, fol. 206r–207v. – A fogalmazvány kivételével szövegvariánsai szintén ott találhatóak, mint Pázmányéi. – A vatikáni könyvtárban fellelhető példányokról már a 17. század végén másolatot készített Cseles Márton jezsuita, római magyar gyóntató: Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (EKK), Ms. Ab 50, tom. 4, pag. 160–163 és 169–171.

Szintén egyöntetű kérésük volt az Örök Városbeli képzés lehetőségének biztosítása. Domitrovich egy új intézmény felállítását tanácsolja, ahová hangsúlyozottan nem csak nemeseket fogadnának be. A váci püspök a már meglévő alapítványi helyek felkutatását tartja szükségesnek, Pázmány minimális célként a *Collegium Germanicum et Hungaricum*ban rendelkezésre álló 12 hely betöltését, illetve lehetőség szerinti gyarapítását fogalmazza meg. Emellett azt is szerették volna elérni, hogy a Kúria biztosítsa a hazatérő növendékek útiköltségeit.

Csak a primás és Dallos javasolták, hogy a megtért protestáns prédikátorok tisztességes megélhetését valamilyen módon biztosítani kellene, hiszen példájuk így könnyebben követőkre találhatna. Kérték továbbá, hogy Róma az alapításokhoz való hozzájárulásukat kieszközölendő gyakoroljon nyomást prelátustársaikra. Dallos emellett még a megtérések, papszentelések, házasságrendezések megkönnyítésére széles körű lelki felhatalmazásokat követelt a magyar főpapok számára, és felvetette egy olyan pénzalap létrehozásának gondolatát, amelyből megoldható lenne a rászoruló plébánosok, misszionáriusok segélyezése.

Pázmány arról sem feledkezett meg, hogy a rend generálisának közreműködésével rendezzék az erdélyi ferences lelkipásztorkodás helyzetét. Mindhárman többször is hangoztatták a hódoltsági missziók segítésének, kiterjesztésének szükségességét.

Az előterjesztések római visszhangja ugyan pozitív volt,¹² az elkövetkező évtizedek történései viszont azt bizonyítják, hogy a század során a bécsi, nagyszombati, pozsonyi, győri, soproni, trencsényi, kassai stb. alapítások a Szentszék hozzájárulása nélkül jöttek létre. Egyedül a bécsi Pázmáneum kapott pápai jóváhagyást. A nagyszombati egyetem számos próbálkozás dacára már ezt sem nyerte el, a többen pedig jószerével meg sem kísérelték kieszközölését. Az intézményeket uralkodói privilégiumokkal ruházták fel.¹³

A római német–magyar kollégiumban csupán a 16. századi lehetőségekhez igazított alapítványi helyeket sikerült visszaszerezni, s gyakran ezek kihasználá-

¹² A hitelezési kongregáció vonatkozó aktái kiadva LACZKO: *Memoriale archiepiscopi Strigoniensis...*, 90–93. Domitrovich elképzeléseit a nuncius is támogatta. Kísérőlevele: APF SC Dalm., Misc., vol. 3, 204rv.

¹³ Pázmány alapításainak felsorolása: FRANKL Vilmos: *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest, 1868–1872, III 324–326. A Pázmáneumra: GALLA Ferenc: *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék*, Vác 1935. A többi főpapéra átfogóan: HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 1), München 1973², 250–263. A nagyszombati egyetemre: BOROVI József: *Az egyetemalapító Pázmány Péter*, Vigilia 48 (1983) 488–492. Az alapításokról számos egyéb résztanulmány: Ladislaus POLGÁR S.I.: *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1650–1773)*, Roma 1957, *passim*; illetve további adatok: Primási Levéltár (PL), Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV), no. 1547–1757: *Fundationes ecclesiasticae et saeculares*.

sa is számos alkalmi nehézségbe ütközött, ráadásul Pázmány maga volt kénytelen biztosítani a hazatérők költségeit.¹⁴ Az intézmény ennek ellenére érdemi hatást tudott kifejteni a hazai katolicizmus megújulási és művelődési viszonyaira.¹⁵ Részben ugyanez mondható el a környező országok pápai kollégiumairól (Olmütz, Graz stb.) is, bár ezekben mind az egyházi, mind a világi hallgatók kevés kivétellel saját költségükön folytatták tanulmányaikat.¹⁶ A korábbi állapotokhoz képest tehát a pápai közreműködés tekintetében lényegi változásokról aligha beszélhetünk.

A Dallos említette szentelési, feloldozási felhatalmazásokat Róma mint a egyes vallású területek főpásztorainak – a korábbiakhoz hasonlóan – egyedi kérelmekre rendszerint megadta, igaz, sokszor a kértnél korlátozottabb mértékben és időtartamra.¹⁷ A katolizált protestáns prédikátorokat licenciátusként alkalmazták, és megélhetésüket külön alap helyett plébániai jövedelmekből biztosították. E gyakorlatot 1661-ben a hitterjesztési kongregáció titokban vizsgálat alá vetette.¹⁸ Az ugyancsak a váci püspök által felvetett *Cassa Parochorum* működőképes megvalósulására még egy jó évszázadot kellett várni.¹⁹

A Szentszék új lelkipásztori stratégiája jegyében, a hagyományos egyházi struktúrákat kiegészítő-felváltó, közvetlenül Rómából irányított világmissziós szervezet kiépítése keretében érdemi lépések csak a már korábbi előzményekre támaszkodó hódoltsági, majd az erdélyi lelkipásztorkodás megszervezésére történtek, ám szinte teljesen a magyarországi hierarchia kikapcsolásával.²⁰ Párhuzamosan e módszer extrapolálásával kísérleteztek Felső-Magyarországon is, de a

¹⁴ Ennek számos részlete a kollégium rektorainak és Pázmány levelezésében: ELTE EKK Collectio Prayana, tom 32, *passim*; PÖL I –II *passim*. Az útiköltség uo. I 602–603, no. 403; II 314, no. 754.

¹⁵ Vö. BITSKEY István: *Il Collegio Germanico–Ungarico di Roma. Contributo alla storia della cultura ungherese in età barocca*, Roma 1996.

¹⁶ Az ezekben való ösztöndíjszerzési próbálkozásokról rengeteg adat: APF Acta, *passim*.

¹⁷ Vö. pl. APF Acta, vol. 14, fol. 368r; vol. 47, fol. 31rv; SC Ungheria e Transilvania, vol. I, fol. 505rv, stb.

¹⁸ A bécsi nuncius útján. A *De Propaganda Fide* kongregáció levele Carlo Caraffához, 1661. március 26. APF Lettere vol. 42, fol. 261r.

¹⁹ HERMANN: *A katolikus egyház...*, 313–314.

²⁰ A hódoltsági missziószervezésre: TÓTH István György: *Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582)*, Történelmi Szemle 39 (1997) 447–472; MOLNÁR Antal: *A hódoltsági missziószervezés és a Szentszék (1572–1635 [1650])*, PhD-disszertáció, Szeged–Budapest 1998. (Megjelenés alatt a *Humanizmus és reformáció* sorozatban). – Erdélyre: TÓTH István György: *Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (Szalainai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból)*, Történelmi Szemle 40 (1998) 61–85; valamint GALLA Ferencnek az alábbi jegyzetben idézendő munkája.

nép nyelvét nem beszélő, főleg Ferenc-rendi olasz misszionáriusok nem igazolták a hozzájuk fűzött reményeket.²¹

A magyar főpapok természetesen érzékelték a Szentszék támogatásának hiányát, de a nehézségek ellenére nem kívántak lemondani róla. Pázmány 1627-ben arra hivatkozva, hogy jövedelmei kétharmadát alapításokra fordítja, újolag pénzbeli segítséget kért ezekhez, 1628-ban pedig a császári követ által teendő diplomáciai lépéseket javasolt, hogy legalább XIII. Gergely egykori kolozsvári kihaszíratlan alapítványát hasznosíthassák Nagyszombatban.²² Utóda, Lósy Imre (1637–1642) a felső-magyarországi missziószervezésre elkülönített összeget a magyar ferences rendtartomány javára kívánta fordíttatani. Elképzelése szerint a rend ezáltal az idegen misszionáriusoknál sokkal eredményesebben működhetne közre a térítésekben, különösen hogy számára nemrég *studium generalét* is létesített érseki székhelyén.²³ A hitterjesztési kongregáció 1641. február 26-ai ülésén e levélre adott válaszában mindennél kifejezőbben mutatkozik meg Róma viszonyulása a hazai rekatolizációhoz: „a szent kongregációt hatalmas költségek terhelik Európában, Ázsiában és Afrikában, ahol a Kelet eretnokségeitől megfertőzött keresztényeknek hatalmas tömegei találhatók, misszionáriusokat és püspököket tart el, az általa emelt kollégiumokban növendékeket nevel, végül számos dogmatikai, liturgikus és lelkiségi könyvet ad ki különféle nyelveken... a kéréseknek, amint az szükséges lenne, nem képes eleget tenni.”²⁴

²¹ E missziók történetét az erdélyiekkel együtt a magyar kutatás óriási adatmennyiséget beépítve már az 1940-es években feldolgozta, de a történelmi változások miatt a mű kéziratban maradt: GALLA Ferenc: *Ferences hittérítés Magyarországon és Erdélyben a 17. és 18. században*. Magyar Országos Levéltár, Galla Ferenc hagyatéka (P 2088), 26/a. tétel (7. d.). FAZEKAS István gondozásában a közeljövőben lát napvilágot. Lásd még MOLNÁR Antal: *Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon*, Aetas 1992, 3, 44–77. – Mind a felső-magyarországi, mind az erdélyi missziókra számos új adat TÓTH István György példás forráskiadványában: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707)* (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes I), Roma–Budapest 1994.

²² PÖL I 666–667, no. 447; 675–678, no. 454.

²³ APF Scrittura Originali Riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG), vol. 83, fol. 225rv és 234rv.

²⁴ ...sacra congregatio magnis impensis gravata sit in sustentandis episcopis et missionariis in partibus Europae, Asiae et Africae, ubi Christianorum infinitus est numerus haeresum Orientis infectorum, et in alumnis in diversis collegiis etiam ab ea erectis instruendis, et denique in comprimendis diversis libris dogmaticis, ritualibus et spiritualibus in diversis linguis compositis, et praesertim in bibliis Arabicis edendis, quibus Asia et Africa magna ex parte indigent, cum habeant sex translationes erroribus orientalium reffectas, quas comparare ecclesiae illarum partium coguntur pro scutis 300 vel 400, postulationibus illius, prout esse necessarium, satisfacere nequet. APF Acta, vol. 14, fol. 286v–287v.

A magyar katolicizmus a legkevésbé sem tudott azonosulni ezzel az állásponttal. A majd szintén Pázmány helyébe lépő Lippay György (1642–1666) még egri püspök korában (1637–1642) készített *ad limina* jelentésében 8 ezer forintnyi pápai támogatásból egész egyházmegyéje térítésen alapuló katolikussá tételét kivitelezhetőnek tartotta volna, soraiból emellett a Szentszék passzivitásának erősödő kritikája is kiolvasható: „a püspök [ti. Lippay] alázatosan könyörög, hogy öszentsége nyújtson számára segítséget, és támogassa az említett alapítások létrehozására irányuló törekvéseit, kívánságait. Ha Indiában, Perzsiában és Angliában oly nagy erőfeszítéseket és költségeket fordítanak a vallás javára, ha Németországról, ahol máskülönben bőséges és szinte fejedelmi egyházi javadalmak találhatóak, német földön, Rómában és másutt létesített pápai alumnátusokkal gondoskodtak, ebben az apostoli országban, ahol az aratás sokkal bőségesebbnek tűnik, és már mérsékelt támogatással is nagy dolgokat lehetne művelni, miért nem teszi ugyanezt öszentsége? Amely terv, hogy könnyebben megvalósuljon, és öszentségét csak a lehető legkevesebb költség terhelje, a püspök segélyül nyolcezer aranydukát kegyes és bőkezű adományozását kéri.”²⁵

E vázlatos áttekintés, a hazai igények és ezek teljesülésének vagy inkább teljesületlenségének rövid összegzése határozottan abba az irányba mutat, hogy a magyarországi katolikus restauráció Pázmány, Lósy, Lippay nevével fémjelzett kiteljesedésében a Szentszék érdemileg nem működött közre. Az adatok sűrűjéből kiragadott, jellemzőnek gondolt példák erre engednek következtetni, ugyanakkor azt is kizárják, hogy Róma előtt ne lett volna egyértelmű az elvárások ténye és mértéke. Kérdés tehát, hogy a folytonos sürgetések elutasítása mivel magyarázható? Az egyházi állam az 1620-as évektől egyre elmélyülő államháztartási deficittel küszködött, és fokozatosan a harmincéves háború Európájának nemcsak földrajzi, hanem politikai perifériájára is került.²⁶ Vajon ezek

²⁵ Ad haec porro universa praestanda et ad finem deducenda supplicat humillime episcopus, velit sua sanctitas eidem opem ferre, studiumque eius ac desiderium, praedictas foundationes erigendi adiutum iri. Si in Indiis, in Persia et Anglia tanto conatu et sumptibus iuvandae religioni incumbitur, si Germaniae, ubi opulentissima alioquin et pene regia censentur sacerdotia, alumnatibus tamen pontificiis tum in Germania tum Romae et alibi provisum fuit, cur non in regno apostolico sanctitas sua idem faciat, ubi et messis multo maxima apparet et auxilio modico magna geri possunt? Quod ut facilius fiat et sua sanctitas minimum quam fieri potest expensis gravetur, postulat non nisi episcopus octo millia ducatos aureos pie ac liberaliter in subsidium elargiri. Egri Főegyházmegyei Levéltár, Egri Érseki Egyházi Levéltár, 173. cs., no. 1056.

²⁶ Joseph GRISAR S.I.: *Päpstliche Finanzen, Nepotismus und Kirchenrecht unter Urban VIII*, Xenia Piana (Miscellanea Historiae Pontificiae 7), Roma 1943, 205–366; Georg LUTZ: *Rom und Europa während des Pontifikats Urbans VIII. Politik und Diplomatie. Wirtschaft und Finanzen. Kultur und Religion*, Rom in der Neuzeit. Politische, kirchliche und kulturelle Aspekte (hrsg. v. R. Elze–H. Schmidinger–H.S. Nordholt), Wien–Rom 1976, 72–167.

a körülmények határolták-e be annyira a pápaság mozgásterét, hogy európai elszigetelődését ellensúlyozni hivatott, globalizálódó lelkipásztori felelősségvállalásában²⁷ a királyi Magyarországra már alig juthatott figyelem? Vagy ez a szokatlanul hosszú ideig, 21 évig uralmon lévő pápai dinasztia, a Barberinik személyes politikájának – Itália-központúságának, francia orientációjának és Habsburg-ellenességének – következménye lenne csupán?

E kérdések megválaszolása csak VIII. Orbán pápaságának átfogó értékelése alapján volna lehetséges. A Barberini-pápa uralkodásának megítéléséről folytatott évszázados nemzetközi historiográfiai vita azonban a legutóbbi időkig sem tudott nyugvópontra jutni.²⁸ Magyar vonatkozásban így csupán a következményt diagnosztizálhatjuk: azt, hogy a központi missziószervezésbe való bevonásra tett kevésbé gyümölcsöző kísérletek mellett Róma elegendőnek vélte a hazai felsőpapság teljesítményét, s legföljebb ennek a trienti előírások szelleméhez való minél szorosabb igazítását tartotta szükségesnek, mint azt a püspökök rezidenciakötelezettségének betartatására tett adminisztratív lépések mutatják.²⁹ Számos ügy ismertetése és elemzése után is valószínűleg megint csak arra a következtetésre jutnánk, amit Lósy Imre Antonio Barberini bíborshoz 1637. augusztus 21-én írt leveléből levonhatunk: „Eminenciád levelét néhány nappal ezelőtt megkaptam, és abból tiszteletteljesen megértettem, hogy azon dolgok, amelyeket a katolikus hit e területeken való terjesztésére a szent Propaganda Fide kongregációnak javasoltam, elnyerték ugyan a szent kongregáció tetszését, mégis a kongregáció anyagi eszközeinek korlátozott volta miatt ezek nem valósíthatóak meg, s hogy engem a szent kongregáció nevében arra buzdít eminenciád, hogy midőn az esztergomi érsekség élén a megboldogult eminenciás Pázmány Péter bíboros helyébe léptem, az ő nyomdokaiban haladva biztosítsam a katolikus vallás fejlődését, végül pedig a misszionáriusok pártfogolását ajánlja.”³⁰

²⁷ Joseph METZLER: *Päpstlicher Primat als pastorale Verantwortung und missionarischer Auftrag in frühen Dokumenten der Propaganda-Kongregation*, Konzil und Papst. Historische Beiträge zur Frage der höchsten Gewalt in der Kirche. Festgabe für Hermann Tüchle (hrsg. v. G. Schwaiger), München–Paderborn–Wien 1975, 373–386.

²⁸ Vö. Georg LUTZ: *Kardinal Giovanni Francesco Guidi di Bagno. Politik und Religion im Zeitalter Richelieus und Urbans VIII*, Tübingen 1971, 357–371.

²⁹ Egy több szempontból kirívó, komplikált példa Lippay György kancellár egri püspöki rezideálási ügye. Ennek aktái: Archivio Segreto Vaticano (ASV), Congregazione del Concilio, Regesta Litterarum super Residentia, vol. 1, fol. 57v. 64v. 68v. 76v. 78v. 81v–82r. 89v. 152rv. 156r.

³⁰ *Litteras vestrae eminentiae ante aliquot dies accepti, ex iisque reverenter intellexi, quod ea, quae ego ad propagationem catholicae religionis sacrae de propaganda fide congregationi in his partibus suggesseram, placuerint quidem sacrae congregationi, sed nequeant ad praxim assumi ob defectum sumptuum sacrae congregationis, hortaturque me vestra eminentia nomine eiusdem sacrae congregationis, ut quando quidem ego sum assumptus in locum pie defuncti domini,*

II. Gaspare Mattei bécsi nuncius 1639. évi emlékirata

VIII. Orbán pontifikátusának – a magyarországi katolikus megújulás számára kulcsfontosságú – időszakából fennmaradt források tehát javarészt arra utalnak, hogy Róma passzív magatartásának nem volt alternatívája. Az írásunk tulajdonképpen célját képező forrás különlegességét kizárólag ennek fényében ismerhetjük fel. Jelenlegi ismereteink szerint ugyanis ez az egyedüli bizonyítéka annak, hogy Róma részéről a magyarországi katolicizmus restaurációjában való tevéleges részvételre az általános tendenciákkal ellentétes, pozitív előjelű koncepció is megfogalmazódott. Ugyan nem a kúriai ügyvitel mindennapjaiban, hanem csupán egy íróasztal mögött. Nem is a Szentszék egyik dikasztériumában, az államtitkárságon vagy valamelyik kongregációban, de még elég magas szinten ahhoz, hogy érdemi jelentőséget tulajdoníthassunk neki.

A tervezet az államtitkárság felkérésére a hazai katolikus egyház életét közelről figyelemmel kísérő bécsi nunciaturán készült. A császári udvarban működő pápai követtség a párizsi és a madridi mellett a legjelentősebbek közé tartozott, vezetője rendszerint kuriális bíborosként folytathatta további pályafutását. Létszáma 1636-os adatok szerint mintegy 80–100 főre tehető. A *Nunciatura Germaniae* primér joghatósága a birodalom mellett az örökös tartományokra, valamint Cseh- és Magyarországra terjedt ki. E területek felett közvetlenül képviselte a pápa legfőbb egyházkormányzói, törvényhozói és bírói hatalmát.³¹ A korabeli Európa egyik legjelentősebb hatalmi központjából szolgáltatott, a politika, egyházpolitika és -kormányzat, a vallási élet területét felölelő információi a felügyelete alá tartozó régiókra irányuló római döntéshozatal szinte kizárólagos alapját képezték. Olyannyira, hogy a 17. század folyamán egyre inkább bevetté vált az a gyakorlat, hogy számos kérdés eldöntését, megoldását a Kúria a nuncius hatáskörébe utalta vissza.³² A bécsi nunciusok politikai feladataiknál fogva luzerni és kölni kollégáikkal ellentétben kevésbé folytak bele a mindennapi egyházi élet irányításába, a

eminentissimi cardinalis Petri Pazmany in archiepiscopatu Strigoniensi, eius vestigiis inhaerendo sequar promotionem catholicae religionis, commendat autem deinceps protectionem missionariorum. APF SOCG vol. 79, fol. 173rv és 179rv. Az előzményre lásd uo. fol. 200rv. A kongregáció döntése és levele: APF Acta, vol. 12, fol. 311v; Lettere, vol. 9, fol. 89v–90r.

³¹ Például különféle fakultások, diszpenzációk adásában, vagy az egyházi bíróságok harmadfokú fellebbezési fórumaként. A kora újkori nunciaturákra újabb áttekintés: Michael F. FELDKAMP: *Die europäischen Nuntiaturen in der frühen Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der Luzerner Nuntiaturn*, Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte 88 (1994) 27–48. A hivatal működésére, strukturájára: uo. 44–45. Bécsre: Rotraut BECKER: *Aus dem Alltag des Nuntius Malatesta Baglioni. Nichtdiplomatische Aufgaben der Wiener Nuntiaturn um 1635*, Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken 65 (1985) 307–341.

³² APF Lettere, vol. 63, fol. 35v; vol. 64, fol. 61v–62r; vol. 67, fol. 21rv (a kongregáció levelei).

trienti reformok végrehajtásának közvetlen megvalósításába, s szerepük inkább azok ellenőrzésére, felügyeletére szorítkozott.³³ A *Rövid jelentés a Magyar Királyság vallási helyzetéről* címet viselő emlékirat ez utóbbi tevékenységkörben készült el, s került közvetlenül a pápai diplomáciát is irányító, meghatározó befolyással rendelkező bíboros-nepos, Francesco Barberini elé.³⁴

A jelentés szerzője, Gaspare Mattei címzetes athéni érsek (1643-tól bíboros), ekkor még csupán néhány hónapja állt a bécsi nunciatúra élén.³⁵ Eredetileg mint rendkívüli nuncius érkezett 1639 júniusában a császári székvárosba, hogy a bírodalmi protestánsokkal folytatott béketárgyalásokkal kapcsolatos római aggályoknak hangot adjon. Az állandó követség vezetését augusztus végén vette át. Működése első hónapjaiban újjászervezte hivatalát, rendeztette annak levéltárát, tájékozódott az ügyek állása felől.³⁶ Annak ellenére, hogy instrukciójában Magyarország jószerével említésre sem került,³⁷ már 1639. augusztus 6-án egy kisebb értekezést készített Erdély bel- és külpolitikai viszonyairól.³⁸ A magyarországi katolicizmus állapotát felmérő reláció részben ennek a kezdeti helyzetértékelésnek az eredménye.

³³ Konstantin MAIER: *Die Luzerner Nuntiatur und die Konstanzer Bischöfe. Ein Beitrag zum Verhältnis Nuntius und Ordinarius in der Reichskirche. Zur Erforschung der Luzerner Nuntiatur*, Papsttum und Kirchenreform. Historische Beiträge. Festschrift für Georg Schwaiger zum 65. Geburtstag (hrsg. v. M. Weitlauf-K. Hausberger), Erzabtei St. Ottilien 1990, 513–536; Wolfgang REINHARD: *Katholische Réform und Gegenreformation in der Kölner Nuntiatur 1584–1621. Aufgaben und erste Ergebnisse eines Editionsunternehmens der Görres-Gesellschaft (Nuntiaturberichte aus Deutschland. Die Kölner Nuntiatur I–V)*, Römische Quartalschrift 66 (1971) 8–65. – Giovanni Baptista Pallotto nuncius erőteljes próbálkozásai inkább kivételnek számítanak: Hermann TÜCHLE: *Die Wiener Karfreitagsgemeinschaft von 1630. Zugleich ein Beitrag zum Früh-Episkopalismus*, Festschrift Franz Loidl I (hrsg. v. V. Fiedler), Wien 1970, 396–412.

³⁴ *Breve relatione dello stato di religione nel regno d'Vngheria*. Az eredetiben fennmaradt szöveg lelőhelye: Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV) Barberiniani Latini, vol. 7038, fol. 78r–83v. – Az irat külzetére (fol. 83v) a nuncius nevének („da monsignor nunzio Mattei”) kíséretében Rómában rávezetett „in proprio” jelölés mutatja, hogy a jelentés nem az államtitkárságra, hanem a bíboros-nepos magánirodájára futott be. Vö. Andreas KRAUS: *Das päpstliche Staatssekretariat unter Urban VIII. 1623–1644* (Römische Quartalschrift Supplementheft 29), Rom–Freiburg–Wien 1964, 20–37.

³⁵ Megbízatása 1644-ben ért véget. Életrajzi adatai: *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi... IV*, ed. Patritius GAUCHAT, Monasterii 1935 (HC), 25.

³⁶ Konrad REPGEN: *Die römische Kurie und die Westfälische Friede. Kaiser und Reich (1521–1644) I/1–2* (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 14–15), Tübingen 1961–1965, I/1, 399–407.

³⁷ BAV Chisiani (Chigi) Latini, vol. Q I 22, fol. 65r–118v. Az instrukció néhány főbb pontja, mellékletei: REPGEN: *Die römische Kurie...*, 400–401.

³⁸ *Breve narrativa dello stato delle cose di Transilvania*. BAV Barb. Lat., vol. 7017, fol. 45r–47v.

Másrészt az emlékirat megszületését és tartalmát nagyban befolyásolták a keletkezését közvetlenül megelőző időszak mozgalmas egyházpolitikai eseményei. Mattei arra irányuló erőfeszítései, hogy megakadályozza a birodalmi református egyház császári szentesítését a Hessen-Kassella kötendő béke során, eredménytelenek maradtak. A szókimondó nuncius szeptember 14-ei audienciáján magával III. Ferdinánddal, majd a Titkos Tanácsnak az államérdeket a vallás fölé helyező elnökével, Maximilian von Trauttmansdorff-fal éles szóváltásba is keveredett emiatt. Bár szélmalomharcát tovább folytatta a – tudta nélkül – már szeptember 11-én megerősített békeszerződés ellenében, egyre világosabbá vált számára, hogy Róma a Habsburg-kormányzatra már minimális befolyást sem tud gyakorolni.³⁹

A másik nyugtalanító tényező az uralkodó jóváhagyásával, sőt részbeni biztatására Nagyszombatban szeptember 25-én összeülő püspökkari konferencia volt. Az értekezlet célja a Szentszékhez fűződő kapcsolatok rendezése volt: napi-rendjén a főkegyúri jog körüli vita, a pápai bullák kiállításának és a fizetendő illetékek hagyományos problémái mellett a magyar egyház önálló római képviselőinek megszervezése és a bécsi nunciatura befolyásának részbeni csökkentése is szerepelt.⁴⁰ A konferenciát övező titkolódzás és a kósza hírek nyomán Mattei egyenesen attól tartott, hogy a magyar főpapok valamilyen módon ki akarják magukat vonni a Szentszék joghatósága alól.⁴¹ Aggodalmairól feletteseit is értesítette, s azon volt, hogy a püspökök küldötteit az uralkodó őhöz utalja. III. Ferdinánd erre az október 16-ai kihallgatáson ígéretet is tett, a konferencia ügyét november elején mégis a Titkos Tanács tárgyalta meg. (A főpapok javaslatai, illetve követelései ezután a császári diplomácia szálain kerültek Róma elé 1640 februárjában. A nuncius – többszöri próbálkozása dacára – majd csak ekkor kap részletes és hivatalos tájékoztatást a történekről.)

A Szentszék aktívabb szerepvállalásának szükségét ilyen előzmények után felismerve a pápai diplomata 1639. december 7-én vetette papírra gondolatait a magyarországi katolicizmus megsegítéséről, mint írja: „gyors és száraz tollal”.⁴²

³⁹ REPGEN: *Die römische Kurie...*, 402–407.

⁴⁰ A gyűlésen elfogadott, uralkodóhoz intézett felterjesztés: PL AEV no. 204, fol. 22–33.

⁴¹ BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 1v és 9rv.

⁴² Az irat dátumát (7 Dicembre 1639) egy a forrás elején található címtől némileg eltérő megjelöléssel (*Relazione delle cose della religione in Vngheria traslata a Roma*) a nuncius s.k. vezette rá az irat külzetére (fol. 83v). – A nuncius 1639. december 17-ei *ciffréjében* említi a jelentés küldését, titkosítás nélküli s.k. soraiban: Dalla secretaria mi fù alcuni ordinarii sono richiesta relazione delle cose d’Vngheria, n’ho stesa una currenti calamo assai secca, la quale rimetto piuttosto alla benignità di vostra eminenza, che per sua grazia composi le mie inerie. In quanto poi al filo del negozio ordinario lo seguente per la strada ordinaria della secretaria medesima... BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 93rv (*ciffre*).

Mattei a diskurzus első felében a műfaji követelményeknek megfelelően hossz-
szas történeti áttekintést ad. Bevezetőjében szól a Mohács utáni hatalmi harcokról,
a protestantizmus elterjedésének körülményeiről. Kritizálja I. Ferdinándot, aki –
bár módjában állt volna – a vallás gyarapítása helyett inkább elzálogosította az
egyházi javadalmakat. A 16. századról szóló összefoglaló rész a hitvitákból is
megismerhető katolikus felfogást tükrözi.⁴³

A nuncius röviden kitér a hódoltság helyzetére is. Kiemeli, hogy a török a
kálvinizmust támogatja, amelyhez az ott lakók állhatatosan ragaszkodnak. A
megmaradt katolikusok lelki gondozása terén egyedül a jezsuita missziók műkö-
dését tartja eredményesnek, méghozzá a nyelv és a helyi szokások ismerete mi-
att. Ugyanakkor fenntartásainak ad hangot amiatt, hogy a rend tevékenységében
az oktatás egyre nagyobb teret nyer a lelkipásztorkodás rovására.⁴⁴

A pápai diplomata a közelmúlt egyházpolitikai történéseit uralkodók szerint
csoportosítva foglalja össze Róma számára. Az 1608. évi törvények vallásügyi
vonatkozásait a maguk jelentőségében szemlélteti, s egyenesen kárhoztatja
II. Mátyás politikáját, hogy a korona megszerzésének érdekében a szélesebb
néprétegek számára szabad vallásgyakorlatot engedélyezett, és nem támogatta a
katolikusokat a felső-magyarországi (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Szeben) és
más városok templomainak visszaszerzésében. Két általa különösen károsnak

⁴³ Il regno d'Vngheria ne'tempi andati fù religiosissimo, anzi per questo s'intotolò apostolico, et
in particolare resplendeva in esso la devozione verso la Beatissima Vergine, sua protettrice.
L'anno 1526 entrò l'heresia in quel regno, la quale di mano in mano è andata avanzandosi o
mancando secondo il zelo o trascuraggine e pernicioso connivenza delli rè pro tempore
conforme diremo di sotto. Successa quella sanguinosa strage, in cui restò estinto il rè Ludouico
col fiore di quel regno, et in particolare con quasi tutta la prelatura, nel 1550 Ferdinando
d'Austria cominciò la guerra per la corona di quel regno con Giouanni di Seposio vaiuoda di
Transilvania cattolico per la morte dunque del rè, e di quasi tutti i vescovi et per la guerra
immediatamente sosseguita restò in quel regno quasi affatto estinta la religione cattolica.
Rappaci fattisi poco dopo fra di loro con la divisione del regno, la medesima religione cattolica
poco ne profitto, perché Ferdinando per meglio impossessarsi della parte a lui toccante
concesse abbadi e vescovati agli heretici, benché nel rimanente procurasse o mostrasse di
procurar l'augumento della religione cattolica. Uo., vol. 7038, fol. 78rv.

⁴⁴ Ne'tempi medesimi in quella parte del regno, che ne[lle] guerre continue è andato occupando il
Turco, chi redicò per lo più il Caluinismo, del quale sono quei popoli osservantissimi, vero è,
che in alcuni luoghi vi sono pochi cattolici, alli quali si va sovvenendo circa gli aiuti spirituali
con le missioni, in particolare de padri Giesuiti, li quali per la lingua, che possiedono e per la
pratica, che hanno del paese e de costumi, vi fanno buon frutto, benché stiano a gran rischio, e
mutati d'ha[ver] mostrando nell'esterno d'far più professio d'insegnar lettere, che di coltivar la
religione cattolica. Uo., fol. 78v.

tartott törvényt külön is idéz. Az egyik a tizedügyek kivétele az egyházi bíróságok jogköréből, a másik a címzetes püspökök kizárása a királyi tanácsból.⁴⁵

II. Ferdinándról elismerőleg jegyzi meg, hogy bár megválasztásakor esküvel fogadta az 1608-as törvények betartását, igyekezett gátat szabni a protestáns követeléseknek. Ez irányú törekvéseit ugyanakkor jelentősen megnehezítették Bethlen támadásai, az ausztriai protestánsok megjelenése Pozsonyban, Nagyszombatban és az ország más helyein. A nunciusnak arról is volt információja, hogy a magyarországi társaiknál nehezebb helyzetben lévő, de az országot elhagyni nem akaró osztrák evangélikusok számára a határszéli Köpcsényben templomot építettek, ahová át-átrándultak vallásukat gyakorolni.⁴⁶

III. Ferdinándnak szintén felrója a vallásügyi engedmények betartására tett fogadalmát, s hogy jóváhagyásával Nagyszombatban és Pozsonyban két új protestáns templomot is építenek. Ugyanakkor megemlíti, hogy a legutóbbi, 1638.

⁴⁵ In quella parte del regno spettante all'impe[ratore] si professano la religione cattolica, la setta Luterana e la Caluina. Del 1608 quando l'arciduca Mattias d'Austria contro la volontà di Rodolfo 2° impe[ratore], fratello di lui, fù eletto rè d'Vngheria, diede gran crollo la religione cattolica in quel regno, perché egli, affine di riceverne la corona, non tollerò solo fra nobili e fra soldati, come per lo passato l'uso delle sue sette Luterana e Caluina, ma con legge regia e con privilegi amplissimi ne concesse la libertà in generale ad ogni sorte di persone. Di più pregiudicò non poco all'immunità ecclesiastica togliendo, che le cause di decime ecclesiastiche non si conoscessero nel foro ecclesiastico, ma ordinò, che si giudicassero nel secolare con grandissimo pregiudizio de prelati e degli altri ecclesiastici di quel regno. Tolsè di più, che i vescovi titolari di quel regno fossero consiglieri, ma volse solo, che godessero tal prerogativa i vescovi, che hanno diocesi da potervi far residenza. Di più nel regno di lui gli heretici occuparono violentemente le chiese d'Cassouia, Leuciouia, Peries, Barofa, Ciben et altre principali, ne mai procurò la restitutione conforme l'istanza de cattolici, ma ne tollerò l'usurpazione con grandissimo pregiudizio della nostra religione. Uo., fol. 78v–79v.

⁴⁶ Ferdinando 2° nella sua elezione in rè d'Vngheria giurò i privilegi medesimi concessi da Mattias, vero è però, che negò le nove esorbitanti pretensioni degli heretici in quel tempo, ne permise, che la religione cattolica ne venisse maggior pregiudicata, sebbene dalle querre e da altre vicende alle volte n'ha ricevuto qualche danno, come diremo. Betlem Gabor, quando guerreggiò con Ferdinando 2° sodetto per la corona d'Vngheria, non solo fece in quel regno pubblicamente predicare il Caluinismo, e ne cacciò i sacerdoti, introducendovi i predicanti, ma tormentò molti preti con crudelissimi martiri sino alla morte, appropriandosi i ben[i] ecclesiastici, che con la pace ne vennero restituiti. Gli heretici cacciati d'Austria tra l'anno 1625 sino al 1628 in circa ricoveratisi in Vngheria per la libertà di coscienza concessa da Mattias e giurata da Ferdinando come sopra, non solo fabricarono chiese in Possonia, Ternauia et altri luoghi di quel regno, ma ne eressero una in particolare a Capcen ne' confini dell'Austria e dell'Vngheria per commodità degli heretici, che stavano occultamente nell'Austria medesima contro la proibizione di Ferdinando sodetto. Uo., fol. 79v–80r.

évi országgyűlésen csupán egy nagyszombati templom és temető átengedése tényleg tett engedményeket.⁴⁷

Mattei a történeti bevezető eredményeként arra a következtetésre jut, hogy a Habsburgok realitásokat felismerő kompromisszumos politikájával szemben – miként Németországban – Magyarországon is elengedhetetlen a pápai tekintély latba vetése az udvarnál a katolikus párt pozícióinak erősítésére, különösen, hogy az elkövetkező országgyűlésen a viták kiújulása várható.⁴⁸ A hazai katolicizmus egyéb módokon történő megsegítésének kötelező voltát szintén a kedvezőtlen valláspolitikai körülményekből vezeti le.⁴⁹ Elképzeléseit hat pontban foglalja össze:

Első helyen a magyar püspökök Róma általi támogatásának fontosságát hangsúlyoztatja. Ennek részleteiről, esetleges anyagi vonzatairól ugyan nem szól, mindenképp elhelyezése mégis azt mutatja, hogy a nuncius világosan felismerte: érdemi eredmények elérése kizárólag a hazai hierarchia és a Szentszék szoros együttműködése útján lehetséges. Mattei a címzetes püspökségek kivételével azonosul a magyar állásponttal. Minden olyan egyházmegyét elősorol, amely a hagyomány szerint Szent István-i alapítású: köztük a leginkább vitatott Szerémet és Erdélyt is. A több püspök felszentelését megakadályozó főkegyúri jog körüli vitákban tehát kompromisszumos megoldást lát célravezetőnek. A kellő összhang megteremtésére azt találta kézenfekvő megoldásnak, hogy a pápai diplomácia lehetőség szerint hasson oda, hogy a püspökségek élére olyanok kerüljenek, akik tanulmányaikat Rómában végezték.⁵⁰ Ehelyütt részben nyitott kapukat

⁴⁷ Nella dieta, in cui fù eletto rè d'Vngh[heria] il presente imperatore Ferdinando 3°, giurò sua maestà i privilegi medesimi concessi da Mattias. Nell'ultima dieta del 1638 non solo furono giurati i privilegi sodetti di Mattias, ma fù concessa una chiesa all'heretici in Ternauia et un cimitero per i medesimi ..., vero è che le loro istanze stravaganti, come sarebbe a dire, che si levassero le chiese d'cattolici per restituirle loro et in altri punti molto contrarii alla nostra religione, furono regettati. Da due anni in qua però si fabricano due chiese nove e pomposissime dagli heretici, cioè una in Possonia et l'altra in Ternauia permesse da sua maestà, per quello si tocca con mani, ma non concesse nella dieta per quello si sa. Uo., fol. 80rv.

⁴⁸ Sőt elsősorban ezek miatt el is maradt. HAJNAL István: *Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka* (Esterházy Miklós nádor iratai. 1: Kormányzattörténeti iratok), Budapest 1930, LXXXV.

⁴⁹ Si dubita ben grandemente, che nella prossima dieta non solo siano per reiterarsi l'impertinenti istanze già fatte nella dieta passata dagli heretici, ma che per più facilmente ottenerle, siano per farne delle più stravaganti. Non si manca perciò d'pensare a rimedi, il principale de quali dipende dall'autorità pontificia di nostro signore appresso la maestà dell'imperatore, e se ne ricordano anche qui sotto alcuni con le difficoltà, che hanno seco così all'improvviso sovven[ire]. Uo., fol. 80v.

⁵⁰ Primo rimedio sarà non solo mantenere i prelati, che al presente vi sono et in particolare quelli, che reggono le 12 chiese erette da Santo Stefano poste nelle viscere dell'Vngh[eria], le quali sono due arcivescovadi e X vescovati infracritti. L'arcivescovado Strigoniense. Li suffraganei di questo: Agriense, Quinqueclesiense, Iauriense, Vacienne, Nitriense, Wesprimiense

döngetett, hiszen a kortárs püspökök majdnem fele a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke volt,⁵¹ másrészt a jelöltek kiválasztásáról az uralkodó személyesen döntött, amelyre az esztergomi érsek és az udvari magyar kancellár, néhány titkos tanácsos vagy főherceg, olykor a nádor és a magyar tanács gyakori befolyást.⁵² Elképzelése mindazáltal alátámasztani látszik a római oktatási kapacitás bővítésére irányuló törekvések jogosságát.

A második pontban azt tanácsolja az államtitkárságnak, hogy az ország számára nevezzenek ki egy bíborost. Indoklasként Pázmány példáját hozza, aki óriási ráfordítással mintegy 15 kollégiumot, alumnátust és templomot építtetett, s egyedül egyetemalapításra 100 000 forintot költött, végrendeletében pedig további 80 000-ot hagyott mindezek befejezésére.⁵³ Egy kardinális valóban hasznos lett volna. Azon túl, hogy szimbolizálta volna a Szentszék figyelmét és jelenlétét a régióban, elsősorban a magyar egyház római képviselője terén, bécsi udvari pozícióinak és a katolikus rendek egységes irányításának erősítésére lehetett volna felhasználni a cím nyújtotta jogokat, előnyöket. Pázmány utódai az elkövetkezőkben számos lépést is tesznek majd bíborosi kinevezésük érdekében. A további alapításokhoz való római hozzájárulást azonban ezzel aligha lehetett volna letudni, hiszen Pázmány is ebbéli tevékenységét az ország primásaként esztergomi érsekségének jövedelmeiből valósította meg. 1629. évi kinevezése csak újabb kiadásokat jelentett számára: a propaganda kongregációnak járó bíborosi gyűrűdíj megfizetését és római címtemploma restaurálásának költségeit.⁵⁴

Arcivescovado Colocense. Vescovadi suffraganei di questo Transiluniense, Varadiense, Chanadiense, Sirmiense. Ma anche procurare per quanto si può, che nelle nominazioni siano preferiti quelli, che sono stati alumni nel collegio Vngarico di Roma. Uo., fol. 80v–81r.

⁵¹ Lósy Imre esztergomi érsek, Lippay György egri, Draskovich György győri, Jakusith György veszprémi, Nagyfálvy Gergely váci, Püsky János csanádi, Bosnyák István pécsi pk. VERESS Endre: *A római Collegium Germanicum Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai* (Fontes rerum Hungaricarum 2), Budapest 1917, *passim*.

⁵² Ennek részletes feltárása még az egyháztörténetírás előtt álló feladat.

⁵³ Secondo procurare se si potesse haver la nomina per un cardinale di quel regno, perchè l'ultimo cardinale Pazman, oltre l'essere stato di sangue nobile et haver convertiti molti suoi parenti alla religione cattolica, ha spesi più centinaia di migliara d' Fiorini in edificar chiese, alunnati e collegi in Vienna, Possonia e Ternauia sino al numero de 15 e spesi 100 mila fiorini e più per ridurre il collegio di Possonia in università et alla sua morte lasciò 80 mila fiorini per perfezionare le cose sudette. BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 81r. – Pázmány végrendeletében csupán 10 000 arany és ugyanennyi ezüsttallér szerepel. *PÖL* II no. 1078–1079, 722–724; no. 1082, 728–731.

⁵⁴ BAV Barb. Lat., vol. 6985, fol. 111r. 141r. 151r. A Pázmány által újjáépített *Chiesa di San Geronimót* Tomkó János boszniai püspök szentelte fel 1634. október 8-án. ELTE EKK Coll. Pray., tom. 32, no. 78. (E költségek valójában csak azután váltak esedékessé, hogy a primás 1632-i római útja során átesett a szükséges avatási szertartásokon.)

Újabb bevételi forrásokat itáliai javadalmak, penziók megszerzésével ő sem tudott a magyar katolicizmus számára biztosítani.⁵⁵

A nuncius értekezése következő két pontjában az egyházi után a világi elit szerepének fontosságát ecseteli. A földesúri rekatolizációban játszott szerepük-nél fogva Batthyány Ádámot, aki már több mint 50 prédikátort üldözött el birtokairól, sőt az ország területéről, Esterházy nádort, a Pálffyakat és a Forgáchokat emeli ki.⁵⁶ „Megtartásuknak” és számuk gyarapításának mikéntjére azon túl, hogy kifejti az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem esetleges megtérítéséből adódó előnyöket és az ennek útjában álló nehézségeket, nem tér ki.⁵⁷ Így mi sem gondolhatunk többre és másra, mint buzdító brevék, ereklyék gyakoribb küldésére, házassági diszpenzációk, különféle kiváltságok (magánkápolna, hordozható oltár stb.) megadására,⁵⁸ esetleg a Rómába zarándokló főurak kitüntetett figyelemben való részesítésére. Sokkal kézzelfoghatóbb az a meglátása, hogy a pápai diplomáciának meg kell akadályoznia, hogy a bécsi udvari főméltóságok az or-

⁵⁵ Vö. GALLA Ferenc: *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-level* (Olaszországi Magyar Oklevéltár), Vác 1936, 30*–33*, no. 46.

⁵⁶ A földesúri ellenreformáció módszereire: FAZEKAS István: *Adalékok a fraknoi uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 7 (szerk. Benda Kálmán–Szabó András), Budapest 1994, 126–145; PÉTER Katalin: *Cselekedetek és eszmék. Válaszi ellenállás a fraknoi uradalom négy gyülekezetében*, Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35, szerk. Balázs Mihály *et al.*), Szeged 1997, 479–486.

⁵⁷ Terzo procurare non solo di mantenere nella nostra religione i principali di quel regno, come gli inferni [?]. Il signor Budiani, che di nobiltà è di ricchezza è assolutamente de primi del regno, anzi fè unito Betelem guerra d’Ferdinando 2º et era allora Luterano e solo da cinque o sei anni fa s’è fatto cattolico et è così zelante, che di già sin’a questa hora ha cacciati più di 50 predicanti non solo da suoi stati, ma dal regno medesimo. Il signor palatino, il quale è nobile se bene non della prima classe, è però come vicerè, et ha gran parte nel regno per le ricchezze e per li parentadi, fù questo Caluinista et da fanciullo si fè cattolico e perciò dal padre non solo fù cacciato, ma dishereditato, hora si mantiene tuttavia nella nostra religione. Li signori Palfi sono fra primi del regno sì per nobiltà, come per ricchezza, per la reputazione del loro padre, chiamato Niccolò, il quale fù stimatissimo capitaneo, et a lui si da la recuperazione di Giauarino, questi hanno sempre mantenuta la religione cattolica. Li signori Forcacci sono anche essi nobilissimi e boni cattolici, da che il padre loro Caluinista fù convertito dal cardinal Forcacci. Ma se si potesse guadagnare il Ragozzi, che sebbene prencipe di Transilu[ani]a è originario d’Vngh[eri]a, et ha grandi stati in quel regno, il quale è sempre stato et è pessimo Caluinista, anzi da un pezzo in qua ha cominciato a scacciar da suoi stati i preti, et a introdurvi i predicanti, particolarmente in due suoi grossi vilaggi, saria un’opera molto buona e profittevole, si dubita però possa riuscire molto difficile, per il sospetto politico, che in lui potrà cadere di non perdere lo stato di Transilu[ani]a, dove il Caluinismo et i predicanti hanno gran credito et autorità. BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 81r–82r.

⁵⁸ Ilyenek szép számmal: GALLA: *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások...*, *passim*.

szágyűléseken a nem katolikusok szavazatait is igénybe vegyék honosításuk (*indigenatus*) megszerzésére, hiszen ezáltal a protestánsok komoly pártfogókat tudtak szerezni az udvarnál. Konkrét példaként Franz Khevenhüller titkos tanácsos és Johann Puchheim császári főkamarás 1638. évi esetét hozza fel.⁵⁹

Befejezésül a magyar főpapok két alapkövetelésének kielégítését ajánlja megfontolásra. Az egyik, hogy a magyar egyház ügyeiben (különösen a püspök pápai megerősítő bulláinak kiállításában) a kúriai bürokrácia „nagy szeretettel és haszonszerzés” nélkül járjon el, sőt részesítse azokat külön előnyben. Tekintettel a magyar preláthusok anyagi viszonyaira a nuncius szerint ez könnyen végrehajtható, és hathatós segítségnyújtás lenne a Szentszék részéről, megvalósítását „teljes nyíltsággal és őszinteséggel” ajánlja a pápának és a bíboros-államtitkárnak.⁶⁰ Teljesítése esetén a püspökszenteléseket az 1620-as évek közepétől késleltető akadály végleg eltűnt volna el. A másik követelés – mint fentebb már láthattuk – az itáliai misszionáriusok hazarendelése volt. Mattei ebben szintén kompromisszumos álláspontra helyezkedik. Arra hívja fel nyomatékosan felettesei figyelmét, hogy csak lelkiismeretes és gyakorlott papokat küldjenek, mert a problémák csak így küszöbölhetők ki.⁶¹

Az elmondottak arról tanúskodnak, hogy a hivatalában eltöltött rövid idő alatt a nuncius alaposan tájékozódott a magyarországi viszonyokról. Történeti bevezetőjében mindazon egyházpolitikai kérdéseket érintette, amelyek az elmúlt évtizedek rendi küzdelmeinek középpontjában álltak. Felvázolt elképzelései – ha nem is a maguk teljességében⁶² – szokatlan mélységben ismerik fel és azonosul-

⁵⁹ Quarto saria molto al caso il procurare con ogni potere, benché sia per riuscir difficile, che questi principali della corte di sua maestà non fossero non solo con li voti de cattolici, ma più dell'heretici ascritti alla nobiltà di quel regno conforme occorse nella dieta del 1638 col signor maggior domo maggiore e col cameriere maggiore della maestà medesima, perché si toglieria loro un'andarsi procacciando protettori appresso Cesare per le loro stravaganti pretensioni di religione. BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 82rv. – Vö. az 1638-i 73 tc-t: *Magyar Törvénytár. III: 1608–1657. évi törvénytörvények*, szerk. MÁRKUS Dezső, Budapest 1900, 408–511.

⁶⁰ Quinto non saria se non bene e di grand'edificazione il procurare, che le spedizioni delle chiese et altri benefici ecclesiastici nella corte d'Roma non solo fossero sollecitate con ogni carità e senza interesse, ma anche si procurasse loro in ciò ogni vantaggio, essendo quella nazione povera e facile a sollevarsi nelle materie d'istesse, il che deve essere rappresentato con ogni schiettezza e sincerità alla santità di nostro signore et all'eminenza del signor cardinal padrone dal nunzio pro tempore in Germania. BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 82v.

⁶¹ Sesto et ultimo è ben soprattutto d'avvertire, di che qualità siano i missionari, che dalla sede apostolica si mandano in quel regno, perchè uno di questi, che riesca poco bene, può far più danno, che cento buoni, et in questo si prema soprattutto, mandando persone conosciute et sperimentate. Uo.

⁶² Jóllehet Mattei – jelentésének zárósora szerint – teljességre törekedett: Questo è qunato per hora conviene circa lo stato e bisogno per la nostra santa religione cattolica nel regno Vngh[eri]a. Uo.

nak a hazai katolicizmus problémáival. Megközelítésében ugyan egy szentszéki tisztviselő szemszögéből, de szinte egy hazai prelátus logikájával veszi sorra a teendőket. Joggal élhetnénk tehát a gyanúval, hogy tervezetét valamelyik magyar főpap közvetlen sugalmazása nyomán készítette el. Mindjárt kézzelfogható jelöltünk is akadna az udvarban tartózkodó kancellár, Lippay György egri püspök személyében. Vele a nuncius valóban közelebbi kapcsolatban állott, s kifejezetten jó véleménnyel volt róla.⁶³ A direkt ösztönzésnek ugyanakkor ellentmond, hogy Mattei az írása elkészítését megelőző időszakban nem is találkozott a kancellárral, aki betegségére hivatkozva kifejezetten kerülte őt, hogy ne kelljen tájékoztatást adnia a szeptember végén tartott nagyszombati értekezleten elhangzottakról.⁶⁴ Ugyanezt bizonyítja néhány szembeötlő tárgyi tévedés, mint például a Habsburg–Szapolyai-küzdelem kezdetének 1550-re tétele, Pázmány egyetemalapításának Pozsonyba helyezése, valamint a kisebb egyházi javadalmak betöltésében – tévesen – Rómának tulajdonított szerep említése. Értesüléseit valószínűleg több szálon szerezte. A nunciatúra szokásos információszerzési mechanizmusa,⁶⁵ a kancellárral folytatott korábbi tárgyalások, a novemberig Bécsben tartózkodó elődtől kapott tájékoztatás, továbbá a hivatalában talált iratanyag felhasználása mellett annak a ferencesnek a beszámolójára is gondolhatunk, akit Mattei 1639 szeptember végén titokban Nagyszombatba küldött, hogy a püspökök gyűléséről értesüléseket szerezzen.⁶⁶

Forrásunk forrásai mellett szólnunk kell még annak hatásáról is. Sajnos azt kell mondanunk, hogy Róma részéről semmilyen konkrét reagálás nem ismeretes, legalábbis az államtitkárság iratai között sem érdemi megvitatására, sem a nunciusnak történő visszajelzésre nem található utalás. Mind a kegyúri jogok, mind az illetékek körüli huzavona folytatódott, a magyarországi klérus tagjai közül pedig egészen Kollonich Lipót kinevezéséig senki sem került be a bíborosi kollégiumba.⁶⁷ A katolikus főurakkal kapcsolatban semmilyen különleges akcióról nem tudunk. Az erdélyi fejedelem katolizálásának gondolata tovább élt, de annak legfőbb mozgatója az 1650-es évek végén az esztergomi érsek volt.⁶⁸

⁶³ BAV Barb. Lat., vol. 7017, fol. 24r.

⁶⁴ BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 72r és 93r.

⁶⁵ Lásd Konrad REPGEN: *Zur Diplomatie der Nuntiaturberichte. Dienstvorschrift für das Abfassen von Avvisi aus dem Jahre 1639*, Römische Quartalschrift 49 (1954) 123–126.

⁶⁶ BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 1v.

⁶⁷ Lásd FRAKNÓI idézett műveit, valamint JAKAB Antal: *Az erdélyi római katolikus püspökök szék betöltésének vitája a XVII. században* (Erdélyi Tudományos Füzetek 172), Kolozsvár 1944. – Kollonich kinevezése: *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi... V*, ed. Remigius RITZLER–Pirminus SÉFRIN, Patavii 1952, 13.

⁶⁸ Levele VII. Sándorhoz, Pozsony, 1658. febr. 22. ASV Segreteria di Stato, Vescovi e Prelati, vol. 43, fol. 33r–34v.

Ugyancsak Lippay György az, aki még 1665-ben is a harminc évvel korábbi kifogásokat hozza fel az olasz misszionáriusok ellen.⁶⁹

Egyetlen közvetlen eredményként csak azt könyvelhetjük el, hogy Mattei emlékirata hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nagyszombati püspöki konferencia követeléseinek részbeni teljesítéseként 1640-ben néhány hosszabb ideje húzódó püspöki megerősítés végére gyorsan pont került.⁷⁰ A nuncius tervezetének történeti jelentőségét következőképp abban találhatjuk meg, hogy az ellenpontja által keltett feszültségben világosabban körvonalazódik előttünk Róma passzív magatartása a magyarországi katolikus megújulás kibontakozása idején. Ebben érdemi, de lassú változást majd a 17. század második felében a pápaság újabb reformját megvalósító mozgalom, a *squadrono volante* fog csak hozni,⁷¹ leginkább egy idáig politikai vetülete miatt nem említett folyamatos igény, a török kiűzése terén. Vallási vonatkozásban ekkor a magyar katolicizmus már kevésbé szorult rá a Szentszék támogatására, hiszen a fegyveres állami ellenreformáció közreműködésével gyakorlatilag „túlnyerte” magát.⁷²

Hogy mindez miért nem a „Szentlélek – Dallos említette – megnyerő kiadásán” alapuló belső megújulás következményeként ment végbe, annak megértéséhez talán jelen írásunk is közelebb vitt egy lépéssel.

⁶⁹ Levele Giulio Spinola nunciushoz, Pozsony, 1665. szept. 17. Kiadta TÓTH: *Relationes...*, 338–348, no. 33/b.

⁷⁰ HC IV 359. 168. 356. 290.

⁷¹ Erre M. L. RODEN: *Cardinal Decio Azzolino, Queen Christina of Sweden and Squadron Volante. Political and Administrative Developments at the Roman Curia 1644–1692*, Ann Arbor 1993.

⁷² A térítések módszerét átfogóan bemutatja és e problémára kitér: FAZEKAS István: *Falusi közösségek hitváltotatása a 17. században*, *Vigilia* 64 (1999) 521–527. Az új helyzet római vetületére: APF *Lettere*, vol. 60, fol. 58r, 69rv; vol. 63, fol. 37v (a kongregáció levelei).